

foto. Łukasz Pięcyk dla UMWKP

Szanowni Państwo,

w listopadzie 1918 roku, po 123 latach niewoli, Polska odzyskała niepodległość. Jednak ze względu na brak rozstrzygnięć międzynarodowych, mieszkańcy Pomorza i Kujaw Zachodnich musieli jeszcze przez kolejne czternaście miesięcy czekać na wolność, odzyskując ją ostatecznie w styczniu 1920 roku.

W pierwszej kolejności do Polski, w 1918 roku, wróciły wchodzące wcześniej w skład zaboru rosyjskiego Włocławek wraz ze wschodnią częścią Kujaw oraz Ziemia Dobrzyńska z Lipnem i Rypinem. Znacznie bardziej skomplikowana sytuacja panowała w zaborze pruskim, gdzie o powrocie ziem do Polski zdecydował zarówno zryw powstańczy, jak i rokowania pokojowe po I wojnie światowej. W wyniku zwycięskiego powstania wielkopolskiego (na przełomie lat 1918–1919) w polskich rękach znalazły się m.in. Inowrocław, Mogilno oraz Żnin. Ostatnim etapem wieńczącym proces powrotu ziem obecnego województwa kujawsko-pomorskiego do Polski była realizacja postanowień traktatu wersalskiego (ostatecznie ratyfikowanego 10 stycznia 1920 roku). Na mocy tych zapisów z początkiem 1920 roku na teren Pomorza i Kujaw Zachodnich wkroczyło wojsko polskie, na czele które-

go stali gen. Józef Haller i gen. Józef Dowbor-Muśnicki. W ten oto sposób 17 stycznia do Polski włączone zostało miasto Golub. Toruń i Brodnica powróciły do Macierzy 18 stycznia, Bydgoszcz – 20 stycznia, Grudziądz – 23 stycznia.

W roku 2020 obchodzimy setną rocznicę tych wielkich wydarzeń. To moment radości, refleksji i okazja do uhonorowania ludzi, bez których odrodzenie Ojczyzny nie byłoby możliwe. Na powrót Kujaw i Pomorza do Wolnej Polski złożyły się bowiem odważna wieloletnia praca organizacji patriotycznych działających pod zaborami, sukces powstańców wielkopolskich, bohaterska postawa żołnierzy broniących Kujaw i Pomorza przed bolszewicką nawałą, mądrość polityków, którzy stawiali dobro Rzeczypospolitej ponad prywatne interesy.

Zachęcam Państwa do lektury okolicznościowego dodatku, w którym prezentujemy drogę Kujaw i Pomorza do niepodległości. Niech to będzie inspiracja do dalszych poszukiwań oraz lepszego poznania historii naszego regionu.

Zapraszam do wspólnego świętowania 100. rocznicy powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski!

Piotr Całbecki

MARSZAŁEK WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

W środku gazety znajdą Państwo **SPECJALNY DODATEK ROCZNICOWY**, prezentujący drogę Kujaw i Pomorza do niepodległości. Zapraszamy do lektury!

100. Rocznicą Powrotu
Pomorza i Kujaw
do Wolnej Polski

Do udziału w wydarzeniach z okazji 100. Rocznicę powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski zaprasza **Piotr Całbecki**, Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Partnerem wydania jest
Samorząd Województwa
Kujawsko-Pomorskiego

Patronat Narodowy Prezydenta
Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy
w Stulecie Odzyskania Niepodległości

KALENDARIUM POWROTU ZIEM OBECNEGO WOJEWÓDZTWA DO WOLNEJ POLSKI NA TLE WAŻNYCH WYDARZEŃ HISTORYCZNYCH

Od powołania Tymczasowego Rządu Ludowego, przez powstanie wielkopolskie, konferencję pokojową w Paryżu i podpisanie traktatu wersalskiego, aż do powrotu Kujaw i Pomorza do Wolnej Polski. Jakie wydarzenia złożyły się na odzyskanie niepodległości? **Zobacz przygotowane przez nas kalendarium.**

KALENDARIUM 1918–1923

1918

- 7 listopada** – powstanie Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej w Lublinie
- 10 listopada** – przyjazd Józefa Piłsudskiego do Warszawy
- 11 listopada** – przekazanie przez Radę Regencyjną dowództwa nad wojskiem Józefowi Piłsudskiemu – odzyskanie Niepodległości przez Polskę
- 11 listopada** – powrót Włocławka do Wolnej Polski
- 14 listopada** – przekazanie przez Radę Regencyjną Józefowi Piłsudskiemu władzy politycznej
- 27 grudnia** – wybuch powstania wielkopolskiego

1919

- 6 stycznia** – powrót Inowrocławia do Wolnej Polski
- 18 stycznia** – początek konferencji pokojowej w Paryżu
- 16 lutego** – rozejm w Trewirze kończy powstanie wielkopolskie
- 28 czerwca** – podpisanie traktatu wersalskiego

1920

- 10 stycznia** – ratyfikowanie traktatu wersalskiego przez Niemcy

Powrót Kujaw i Pomorza do Wolnej Polski:

- 17 stycznia** – Golub, Gniewkowo
- 18 stycznia** – Toruń, Brodnica
- 19 stycznia** – Kowalewo Pomorskie, Jabłonowo Pomorskie
- 20 stycznia** – Bydgoszcz, Fordon, Wąbrzeźno
- 21 stycznia** – Nakło, Łasin, Chełmża
- 22 stycznia** – Chełmno
- 23 stycznia** – Grudziądz, Więcbork, Sępólno, Koronowo
- 25 stycznia** – Świecie, Laskowice, Nowe
- 29 stycznia** – Tuchola
- 10 lutego** – uroczyste zaślubiny Polski z Morzem w Pucku
- 11 lipca** – plebiscyt na Warmii, Mazurach i Powiślu
- 13–25 sierpnia** – bitwa warszawska
- 19/20–25 sierpnia** – II powstanie śląskie
- 18 października** – zawieszenie broni w wojnie polsko-sowieckiej

1921

- 18 marca** – podpisanie traktatu ryskiego, kończącego wojnę polsko-sowiecką
- 2/3 maja–5 lipca** – III powstanie śląskie

1923

- 15 marca** – uznanie wschodniej granicy II RP przez Radę Ambasadorów

Mieszkańcy Golubia witają „Błękitną Armie” gen. Józefa Hallera, 17 stycznia 1920 r.

Golub był pierwszym miastem na Pomorzu, które zostało przejęte przez Polskę w ramach postanowień traktatu wersalskiego. Wkraczających do miasta żołnierzy powitał Franciszek Golus, pierwszy komisarz-burmistrz Golubia.

Powitanie gen. Józefa Hallera w Grudziądzu przez przewodniczącego Powiatowej Rady Ludowej Wiktora Kulerskiego, 29 stycznia 1920 r.

fot. Biblioteka Miejska im. W. Kulerskiego w Grudziądzu

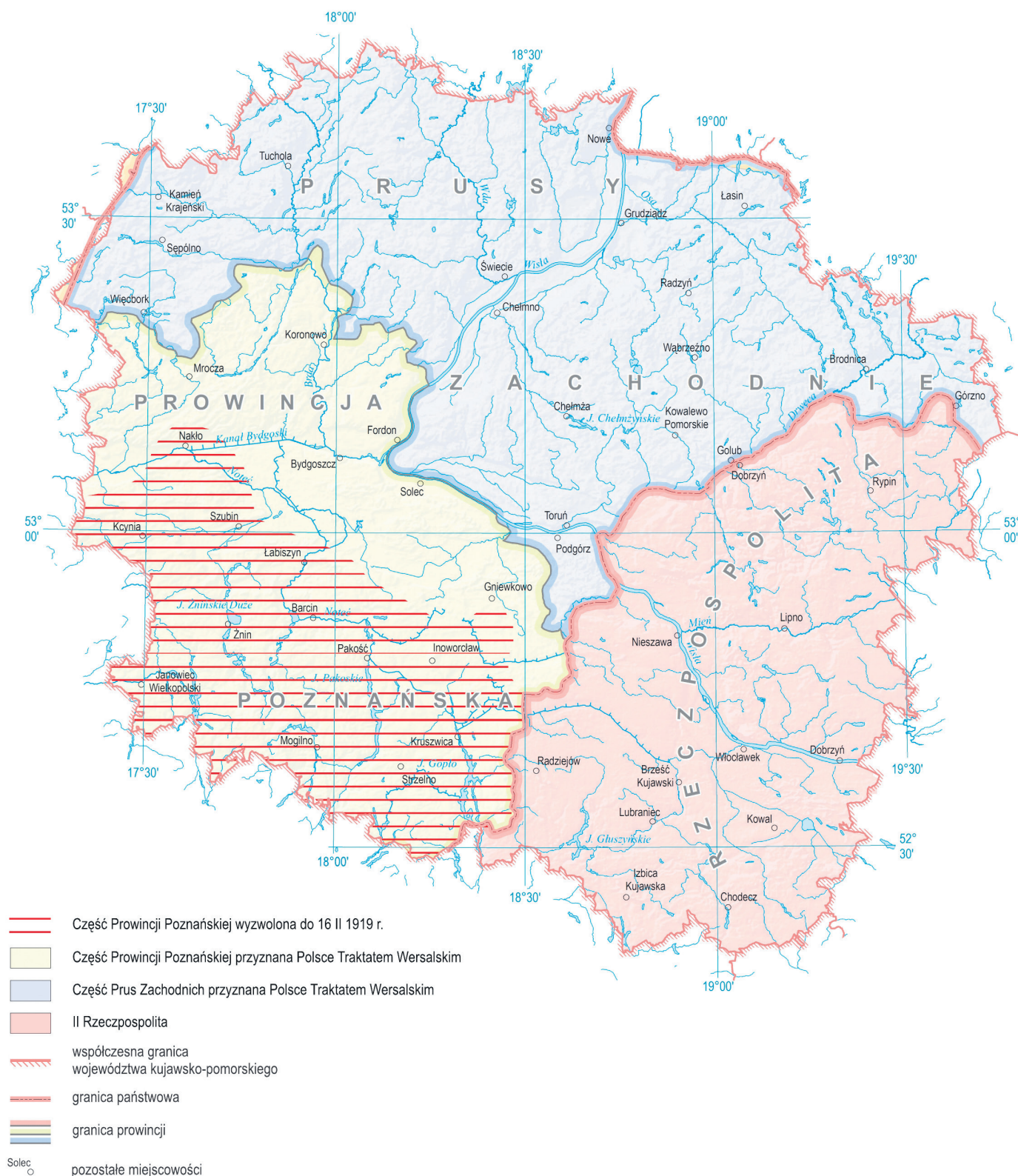
11 listopada 1918 r. Polska odzyskała niepodległość po latach zaborów. Jednak walka Polaków o granice odrodzonej Rzeczypospolitej w naszym regionie trwała jeszcze do 1920 r.

**TERENY WŁĄCZONE
W GRANICE
II RZECZYPOSPOLITEJ
NA MOCY TRAKTATU
WERSALSKIEGO
NA TŁE WSPÓŁCZESNEGO
PODZIAŁU
ADMINISTRACYJNEGO
WOJEWÓDZTWA
KUJAWSKO-
-POMORSKIEGO**

Pomorze i Kujawy Zachodnie wróciły do Wolnej Polski na mocy traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 r., jednak jego postanowienia weszły w życie dopiero 10 stycznia 1920 r. Tydzień później wojska polskie wkroczyły między innymi do Gniewkowa, Golubia (17 stycznia), Torunia, Brodnicy (18 stycznia) i Bydgoszczy (20 stycznia). Do 10 lutego przejęto również wszystkie tereny po lewej stronie Wisły, w tym Świecie oraz Tucholę, a także pas nadmorski.

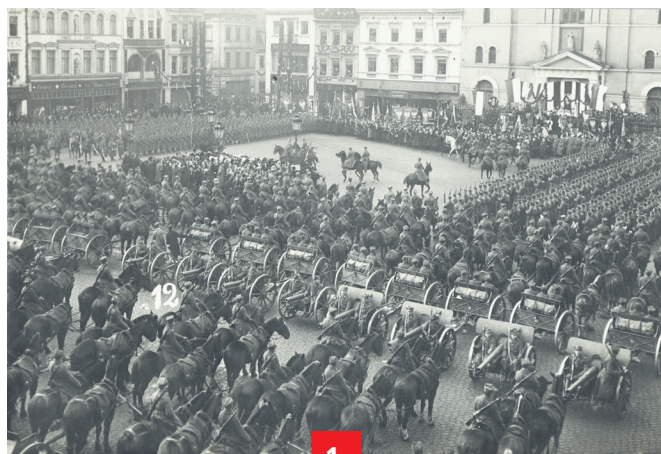
Koordynowaniem powrotu ziem polskich do macierzy zajmowały się z jednej strony władze cywilne, z drugiej – wojska Frontu Pomorskiego gen. Józefa Hallera oraz Frontu Wielkopolskiego gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego.

W Toruniu, Bydgoszczy oraz innych miastach naszego regionu mieszkańcy świętowali, z radością witali żołnierzy, organizowali parady, przemarsze i uroczystości religijne. Po wielu latach walki z zaborcami Polska zwyciężyła!

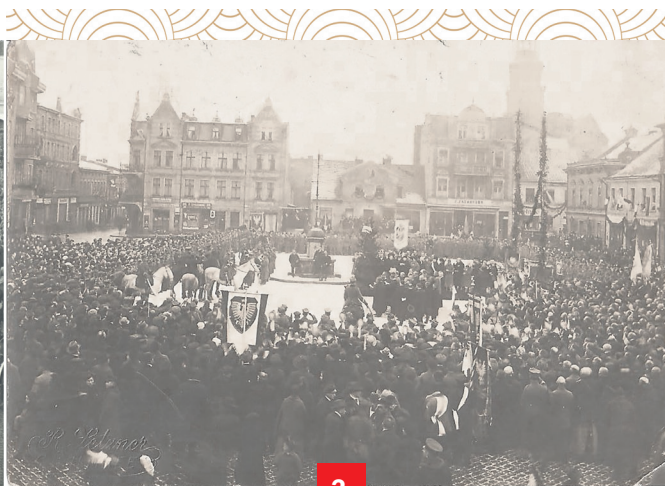

POWRÓT DO WOLNEJ POLSKI

Toruń, Bydgoszcz, Chełmża, Grudziądz – zobacz na archiwalnych zdjęciach, jak mieszkańcy Kujaw i Pomorza witali niepodległość w styczniu 1920 roku.

1.

2.

3.

4.

1. Uroczystość powitania Wojsk Polskich na Rynku w Bydgoszczy, 1920 r.

fot. Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy

2. Powitanie wojsk polskich na chełmińskim Rynku, 21 stycznia 1920 r.

fot. Dariusz Meller

3. Msza św. dla torunian i żołnierzy gen. Józefa Hallera, 21 stycznia 1920 r.

fot. Muzeum Okręgowe w Toruniu

4. Gen. Józef Dowbor-Muśnicki w Bydgoszczy, styczeń 1920 r.

fot. Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy

5. Wojska Polskie na Rynku w Grudziądzu, 23 stycznia 1920 r.

fot. Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu

6. Generał Dowbor-Muśnicki na czele defilady wojsk polskich w Bydgoszczy, 22 stycznia 1920 r.

fot. Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy

5.

6.

100. Rocznicą Powrotu Pomorza i Kujaw

do Wolnej Polski

STYCZEŃ 2020

www.kujawsko-pomorskie.pl

ZAPRASZAMY DO UDZIAŁU W GŁÓWNYCH IMPREZACH WOJEWÓDZKICH W STYCZNIU

■ 10 STYCZNIA

Uroczysta Msza św. dziękczynna
w intencji Ojczyzny
Toruń, Bazylika katedralna
św. Jana Chrzciciela i św. Jana
Ewangelisty, ul. Żeglarska 16,
godz. 10.00

Uroczysta Sesja Sejmików
Województw Kujawsko-
-Pomorskiego i Pomorskiego
Toruń, Urząd Marszałkowski
Województwa Kujawsko-
-Pomorskiego, Plac Teatralny 2,
godz. 12.00

Wielkie czytanie epopei narodowej
„Pan Tadeusz” w wykonaniu
aktorów Teatru Polskiego w Wilnie
Toruń, Pałac Dąbskich,
ul. Żeglarska 8
godz. 12.00

■ 17 STYCZNIA

Wojewódzkie uroczystości
100. Rocznicę powrotu Pomorza
i Kujaw do Wolnej Polski
Golub-Dobrzyń. W programie
m.in. manifestacja patriotyczna,
inscenizacje historyczne,
uroczystość wojskowa, piknik
historyczny, godz. 11.00–15.00

■ 20 STYCZNIA

Koncert pt. „Tryptyk
Niepodległa” organizowany
we współpracy z IPN
Bydgoszcz, Sala Manru, Opera Nova,
ul. Focha 5, godz. 19.00

■ 22 STYCZNIA

Odsłonięcie tablicy
upamiętniającej postać
gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego,
połączone z dyskusją historyczną
na temat powrotu Bydgoszczy
do Wolnej Polski
Bydgoszcz, Wojewódzka i Miejska
Biblioteka Publiczna
im. dr. W. Bełzy Stary Rynek 24,
godz. 11.00

WIELKI JUBILEUSZ

Województwo kujawsko-pomorskie świętuje 100-lecie powrotu do Wolnej Polski

W listopadzie 1918 r., po 123 latach nieobecności na mapie Europy, Polska odzyskała niepodległość i rozpoczęła odbudowywanie państwowości, gospodarki narodowej oraz tożsamości Polaków. Na części ziem naszego regionu niełatwy czas odradzania ojczyzny trwał aż do 1920 r. Sukces możliwy był dzięki bohaterskiej postawie naszych przodków, którzy nigdy nie przestali wierzyć w swój kraj i gotowi byli dla niego na wszelkie możliwe ofiary. Po restytucji Polski dzielili zaś trudy odbudowy ojczyzny.

Od 2018 r. w uroczysty sposób pragniemy podkreślić wagę wyjątkowych czynów i postaw mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego, bez których dziś nie moglibyśmy korzystać z tak podstawowych i głęboko zakorzenionych w naszych sercach wartości, jak np. wolność. W ramach obchodów tych ważnych dla wszystkich Polaków rocznic, w naszym województwie dzieje się wiele – wspólne świętowanie jest różnorodne i radosne, a przy tym skłania do refleksji.

Z okazji 100. rocznicy odzyskania niepodległości powstała specjalna edycja marszałkowskiego medalu Unitas Durat Palatinatus Cuiaviano-Pomeranien-sis, którym uhonorowano zasłużone osobistości z regionu. Otrzymało go również blisko 110 rówieśników niepodległej – osób urodzonych w 1918 r. i wcześniej, świadków historii ostatniego stulecia. Najstarszą z nich była urodzona w 1910 r. Emilia Brzączyk z Torunia. Członkowie zarządu województwa oraz radni spotykali się z seniorami w ich domach, część z nich odwiedziło również Urząd Marszałkowski. We współpracy z Poczta Polską i Muzeum

Wkroczenie wojsk polskich na rynek w Bydgoszczy, 1920 r.

fot. Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy

Etnograficznym w Toruniu Urząd Marszałkowski przygotował okolicznościowe kartki oraz znaczki pocztowe. W jubileuszowym roku przy ul. Uniwersyteckiej w Toruniu stanął także uroczystie odsłonięty pomnik Pamięci Ofiar Zbrodni Pomorskiej – symboliczne miejsce upamiętnienia polskich cywili, bestialsko zamordowanych przez niemieckich okupantów w pierwszych miesiącach II wojny światowej.

Blisko dziesięć tysięcy mieszkańców regionu złożyło podpisy pod deklaracją z okazji 100. rocznicy odzyskania niepodległości. W akcję ich zbierania zaangażowały się m.in. samorządy lokalne, żołnierze,

koła seniorów oraz szkoły. Treść deklaracji znalazła się na tablicy upamiętniającej obchody 100-lecia niepodległości w regionie, odsłoniętej 11 listopada przed Urzędem Marszałkowskim w Toruniu.

Każde z miast powiatowych regionu zadbało o wyjątkową oprawę obchodów odzyskania niepodległości – zarówno podczas podniosłych wydarzeń skłaniających do zadumy, wystaw, spotkań z przedstawicielami władz i zaproszonymi gośćmi, jak i w trakcie rodzinnych pikników, rajdów rowerowych oraz koncertów pozwalających na wyrażanie niczym nieskrępowanej radości.

Do udziału w wydarzeniach z okazji 100. Rocznicę powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski zaprasza Piotr Całbecki, Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Partnerem wydania jest
Samorząd Województwa
Kujawsko-Pomorskiego

Patronat Narodowy Prezydenta
Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy
w Stulecie Odzyskania Niepodległości

W CENTRUM HISTORYCZNEJ ZAWIERUCHY

Tereny, które pozostawały pod władaniem Prus, były buforem między żywiołem bolszewickim i pogrążoną w kryzysie Rzeszą. Dlatego rozstrzygnięcia lat 1918–1920 miały ogromne znaczenie dla całej Europy.

Rozmowa z doktorem hab. Tomaszem Krzemińskim, prof. Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Proces powrotu naszego regionu do niepodległej Polski w latach 1918–1920 był dużo bardziej skomplikowany, niż powszechnie się wydaje?

Kiedy dochodzi do słynnego powrotu Józefa Piłsudskiego do Warszawy rankiem 10 listopada 1918 r. (specjalny pociąg wiozący Komendanta jechał przez Toruń i Włocławek, a granicę polską przekroczył w Otłóczynie), a ziemie dawnego Królestwa Polskiego stają się niepodległą Polską, spora część naszego regionu nadal pozostaje pod bezpośrednim władztwem Niemiec. „Wrzenie rewolucyjne” w Europie powoduje, że spontanicznie powstają polskie rady ludowe. 3 grudnia 1918 r. w Poznaniu zbiera się Sejm Dzielnicowy. Wyłania się z niego Naczelna Rada Ludowa i jej Komisariat, będący najwyższym autorytetem i władzą dla społeczeństwa polskiego tej dzielnicy. Mimo zmęczenia wojną i szalejącej epidemii „hiszpanki”, Polacy – także mieszkańcy naszego regionu – są zdolni do samoorganizacji. 27 grudnia 1918 r. wybuch powstania wielkopolskie. Zryw niepodległościowy obejmuje także ziemie Kujaw i częściowo nawet Pomorza.

Jakie znaczenie miało powstanie wielkopolskie dla naszego regionu i jaką rolę odegrała w nim tutejsza ludność?

Kujawy Zachodnie były jednym z najlepiej rozwiniętych regionów – żyzne ziemie sprawiały, że rozwijało się rolnictwo. Bydgoszcz stanowiła kluczowy węzeł komunikacyjny, port śródlądowy, z dynamicznie rozwijającym się przemysłem. Inowrocław był jednym z najważniejszych ośrodków gospodarczych prowincji poznańskiej. Pomorze zaś spełniało tradycyjną rolę pomostu łączącego odradzającą się państwowość polską ze światem. Gdy w toku walk powstańczych wyzwolone zostają okolice Poznania i Gniezna, podporucznik Paweł Cymś rusza z „rajdem wyzwoleniczym” na wschód. Wolne stają się Pałuki ze Żninem. Następnie oddziały powstańcze kierują się na Inowrocław. W rejonie Kruszwicy formuje się szwadron nadgoplański, ochotniczy oddział kawalerii, który uczestniczy w walkach o Inowrocław. Powstańców wspomaga kompania wojska polskiego z Włocławka, a także ochotnicy stamtąd, m.in. z okolic Radziejowa. Oddział kapitana Michała Zabdrya przekracza granicę i uczestniczy w walkach z regularnym

wojskiem niemieckim. Oznacza to złamanie prawa międzynarodowego i może dać pretekst do wybuchu wojny między odrodzoną Polską a Niemcami. Na szczęście incydent ten nie ma żadnych dyplomatycznych konsekwencji.

Linia frontu powstania dochodzi aż do Gnieńska?

Powstańcom nie udaje się zdobyć Bydgoszczy, w rejonie Rynarzewa i Kcyni dochodzi do ciężkich walk. Niemcy używają m.in. pociągów pancernych, żeby odrzucić Polaków. W międzyczasie z zachodu ściągają doświadczone w walkach frontowych wojsko, gotowe walczyć z Polakami o „niemiecki Wschód”. Z kolei po stronie polskiej gen. Józef Dowbor-Muśnicki przybywa z Warszawy do Poznania i reorganizuje siły powstańcze. Z improwizowanych oddziałów tworzy regularne Wojsko Wielkopolskie. Potencjał niemiecki przewyższa jednak siły polskie. I wtedy marszałek Ferdinand Foch, głównodowodzący wojsk alianckich, oświadcza, że jeżeli Niemcy spróbują podjąć atak w Wielkopolsce, on zerwie rozejm na froncie zachodnim. Niemcy nie chcą ryzykować, rezygnują więc z podjęcia kontrofensywy. Oznacza to zwycięstwo Wielkopolan.

To wielka polityka. A jak wygląda życie codzienne?

Pamiętajmy, że I wojna światowa wysała wszelkie zasoby materialne całej Rzeszy Niemieckiej, w tym także ziem zaboru pruskiego. Na przełomie lat 1916 i 1917 zaczął się głód. Ludność ma za sobą tzw. zimę brukwiową, kiedy zabrakło nawet ziemniaków i podstawowym pożywieniem cywilów była brukiew. Od 1915 r. funkcjonuje bardzo restrykcyjny system reglamentacji dóbr, żywności, odzieży, opału itp. Brakuje praktycznie wszystkiego. W listopadzie 1918 r. z jednej strony mamy więc głód i cierpienie, ale z drugiej – wielki entuzjazm i rozbudzenie nadziei na lepszą przyszłość. Wojna się wreszcie skończyła. W prasie toruńskiej z tamtego okresu napotkamy na przykład opisy, z których wynika, że „miasto nieustannie tańczy”, świętuje. Problemem staje się nagły powrót tysięcy zdemobilizowanych żołnierzy z frontu, wielu z nich to dotknięci kalectwem inwalidzi wojenni, wielu ma problemy natury psychologicznej. Już od początków 1918 r. (po zawarciu przez Niemcy

Wkroczenie wojsk polskich do Grudziądza

fot. Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu

pokoju brzeskiego z Rosją Sowiecką) przez region, a szczególnie Toruń, zaczyna płynąć rzeka robotników przymusowych i jeńców rosyjskich, którzy powracają na Wschód do domów.

Jednocześnie, jak wynika z lektury ówczesnej prasy, powoli odbudowuje się życie gospodarcze?

Tak, ponieważ w naszym regionie nie ma zniszczeń wojennych. Infrastruktura gospodarcza jest niemal nienaruszona. Do domów z wojny wracają mężczyźni oderwani dotąd od swoich warsztatów, biur, sklepów. Tam zastają doskonale radzące sobie zawodowo kobiety. Rodzi to pierwsze konflikty. Społeczeństwo jest biedne, spauperyzowane przez wojnę, brakuje kapitału na rozwój przedsiębiorstw, nie ma zamówień. Potrzebna jest przede wszystkim żywność. Zaczyna się bezrobocie, rodzą się nastroje radykalne. W miastach takich jak Toruń czy Grudziądz nie ma dla młodych rodzin odpowiednich mieszkań. Niewiele brakuje, by tak jak w Rosji wybuchła rewolucja, bazująca na społecznej frustracji i rozczarowaniu.

28 czerwca 1919 r. w Wersalu podpisany zostaje traktat pokojowy z Niemcami. W wyniku jego postanowień m.in. Kujawy i Pomorze ostatecznie mają być przyłączone do Rzeczypospolitej.

Zmienia to podejście Niemców, którzy wcześniej uważają, że to ich rdzenne tereny – „Mar-

chia Wschodnia”, obszary, których nie można oderwać od Rzeszy. Po Wersalu muszą pogodzić się z przykrą dla nich wizją opuszczenia tych ziem. Oczywiście traktują to jako rozstrzygnięcie tymczasowe, jako „dyktat”. Niemieckie władze, administracja wojskowa, poszczególni przedsiębiorcy, spekulanci, zdając sobie sprawę, że to już ostatnie chwile ich panowania, zaczynają stosować gospodarkę rabunkową. Dominuje postawa: „Przegraliśmy, ale co nasze – zabieramy ze sobą”. Przełom lat 1919 i 1920 to już bezpośrednie przygotowania do przejęcia władzy. W Poznaniu powstaje Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej – osobny resort zajmujący się całokształtem funkcjonowania obszaru Wielkopolski i Pomorza. Powołany zostaje pomorski urząd wojewódzki, a pierwszym wojewodą zostaje znany działacz społeczny – Stefan Łaszewski. Nadal funkcjonuje też sieć rad ludowych. Jednocześnie na szczeblu między państwowym ustala się szczegółowy harmonogram zmiany suwerenności państwowej z dokładnym planem wycofania wojsk niemieckich i wkraczania polskich. Kiedy w styczniu 1920 r. wchodzi nasi żołnierze, witają ich właśnie przedstawiciele rad ludowych. 18 stycznia 1920 r. Toruń jest pierwszym dużym miastem pomorskim, które wraca do Polski. Bydgoszcz zostaje wyzwolona dwa dni później. Po niemal półtora wieku niewoli także i Pomorze wraca do Macierzy – staje się integralną częścią Rzeczypospolitej. A co było potem – to już zupełnie inna historia.

PRZYSZŁOŚĆ MOŻNA BUDOWAĆ TYLKO NA SOLIDNYCH FUNDAMENTACH

Pamiętajmy o bohaterach naszej historii. My o wolność już nie musimy walczyć. Winniśmy za to o nią dbać, bo ofiarowali nam ją, płacąc za nią bardzo wysoką cenę, nasi przodkowie
– mówi Piotr Całbecki, Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Nasz region odzyskał niepodległość później niż inne części kraju. Dopiero teraz obchodzimy setną rocznicę powrotu do Macierzy.

Koniec I wojny światowej zwiastował odrodzenie się Rzeczypospolitej. Z jej zakończeniem, po 123 latach, na mapę Europy wróciła Polska. Przypomnijmy, że dla Pomorza, na północ od Torunia i Kujaw Zachodnich, czas niewoli trwał jeszcze dłużej, aż 148 lat – czyli już od pierwszego rozbioru do roku 1920. To utrata tych ziem była dla Republiki Weimarskiej jednym z najtrudniejszych do zaakceptowania warunków kapitulacji. Dopiero ofensywa Powstania Wielkopolskiego i podpisany 28 czerwca 1919 roku traktat wersalski dały nadzieję na powrót naszych ziem do Macierzy. Dziś stanowią one blisko 2/3 naszego województwa. Trzeba podkreślić wielki wkład w to dzieło naszych wybitnych mężów stanu – Paderewskiego, Dmowskiego i Piłsudskiego. Światli tamtych czasów wiedzieli, że bez Wielkopolski, Pomorza i dostępu do morza Rzeczpospolita nie ma przyszłości. Pamiętamy jednak, że te aspiracje były realnymi do osiągnięcia dzięki kilku pokoleniom Polaków, którzy przez dziesięciolecia nie poddawali się presji germanizacji. Pomorze i Kujawy Zachodnie formalnie wróciły do Macierzy dopiero po ratyfikacji traktatu wersalskiego, 10 stycznia 1920 r. Wówczas powstańcy wielkopolscy, na czele z gen. Józefem Dowborem-Muśnickim, wyzwolili do końca Kujawy Zachodnie wraz z Bydgoszczą, włączając je do województwa poznańskiego. Toruń zaś został stolicą nowego województwa – pomorskiego. Jak wiemy, zdecydowały o tym względy taktyczne i organizacyjne. W utrwaleniu polskości na odzyskanych ziemiach trzeba było włożyć jeszcze wiele wysiłku. A powojenne stosunki międzynarodowe były dalece niepewne. Formalnie województwo pomorskie funkcjonowało na podstawie dekretu marszałka Józefa Piłsudskiego już od sierpnia 1919 r. Pierwszym wojewodą mianowano Stefana Łaszewskiego. Funkcję tę pełnił jednak z Poznania. Zatem, jakby na uchodźstwie, zarządzał czymś, co jeszcze w praktyce nie istniało. Dopiero gdy 18 stycznia gen. Józef Haller wkroczył do Torunia, wojewoda mógł się przenieść do swojej właściwej siedziby.

Rodzina Pana Marszałka ma pomorskie korzenie, więc ma Pan nie tylko historyczne, ale i emocjonalne związki z regionem?

Mam korzenie kujawsko-pomorskie, chociaż mój dziadek po kądzieli (czyli od strony matki) przywędrował na Pomorze, do Łubianki, aż zza oceanu, dokąd wybrał się z Kongresówki za chlebem w 1913 r. Pod Verdun, jako żołnierz armii amerykańskiej, był ciężko ranny i po długim leczeniu wrócił do wolnej już Polski. Z kolei moja babcia po mieczu (czyli od strony ojca) pochodzi z Kujaw, a dziadek, od wielu pokoleń, z Pomorza Nadwiślańskiego. Mój ojciec urodził się w Bierzgotowie, a mama w Łubiance – ta miejscowość sąsiaduje z Brąchnówkiem, z którego pochodził wspomniany już pierwszy wojewoda pomorski Stefan Łaszewski. Tak się utożyło, że

pokolenie moich dziadków ze strony ojca potoczyło Kujawy z Pomorzem. To ma znaczenie. Nawet jeżeli o tym nie myślę na co dzień, gdzieś w świadomości ujawnia się ta bliskość.

Którą można nazwać patriotyzmem lokalnym.

Tak, każdy z nas szuka korzeni. Oczywiście trzeba również patrzeć w przyszłość, ale bez historii, bez korzeni nie ma żadnej przyszłości.

Wróćmy do historii, a w zasadzie do obchodów jubileuszu powrotu do Macierzy. Jak będziemy świętować?

Bydgoszcz, Toruń, Grudziądz i wiele innych miast i mniejszych miejscowości organizuje swoje uroczystości w tych dniach, które uznaje się za daty setnej rocznicy faktycznego wkroczenia do nich Wojska Polskiego. Na nasze obchody, organizowane przez województwo, otrzymaliśmy honorowy patronat prezydenta Polski. Wraz z komitetem organizacyjnym obchodów, składającym się z wybitnych historyków i przedstawicieli wielu instytucji z całego regionu, ustaliliśmy, że dla naszego województwa i województwa pomorskiego inauguracja odbędzie się 10 stycznia – w rocznicę ratyfikacji traktatu wersalskiego, kiedy to realnie otrzymaliśmy klucze do bram Pomorza. Tego dnia, w godzinach porannych, wspólnie z harcerzami, jednocześnie w 30 miejscach rozsianych po całym województwie, złożymy kwiaty pod pomnikami i na mogiłach naszych bohaterów i w miejscach upamiętniających ich czyn. Oddamy w ten sposób cześć naszym przodkom, którzy wywalczyli niepodległość. W Toruniu złożymy kwiaty pod pomnikiem gen. Hallera oraz pod pomnikiem Pamięci Ofiar Zbrodni Pomorskiej 1939. Następnie, o godzinie 10, w katedrze św. Janów, odprawiona zostanie msza święta dziękczynna za odzyskaną wolność. Wzruszającym momentem, poprzedzającym tę wyjątkowo uroczystą mszę świętą, będzie deklamacja inwokacji z „Pana Tadeusza”, zaczynającej się od słów „Litwo! Ojczyzno moja!”, w wykonaniu aktorów polskich z Wilna, w pięknej kresowej polszczyźnie, którą posługiwał się nasz wieszcz Adam Mickiewicz. Ten występ będzie kontynuowany od godziny 12 w Pałacu Dąbskich, aż do ostatniej księgi – czyli do późnych godzin wieczornych. Nazwalismy to wydarzenie wielkim czytaniem „Pana Tadeusza” – trudno w to może uwierzyć, ale jest to pierwsza tego typu interpretacja naszej epopei narodowej. Ten dzień zakończymy innym wydarzeniem artystycznym, w Bydgoszczy, w naszej Filharmonii Pomorskiej – uroczystym koncertem pod batutą maestro Macieja Niesiołowskiego.

Ważnym elementem obchodów będzie odsłonięcie na budynku Collegium Maius Uniwersytetu Mikołaja Kopernika tablicy upamiętniającej dawną siedzibę wojewodów pomorskich. Także w Bydgoszczy zawisną tablice pamiątkowe upamiętniające ojców Niepodległej – Józefa Piłsudskiego, Romana Dmowskiego, Wojciecha Korfanteo, gen. Józefa Hallera i gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego – któ-

rzy w dwudziestolecie międzywojennym odwiedzili miasto nad Brdą. Piątkowe uroczystości zwieńczy zwołana na godzinę 12 wspólna uroczysta sesja dwóch sejmików województw: kujawsko-pomorskiego i pomorskiego. Jej punktem kulminacyjnym będzie niesamowicie piękna historia.

Związana z jubileuszem?

W listopadzie ubiegłego roku miałem zaszczyt uczestniczyć w uroczystościach Święta Niepodległości zorganizowanych przez Polonię w Edynburgu. Okazją było odkrycie grobu gen. Mikołaja Ignacego Osikowskiego w szkockim Kirkcaldy. Warto przypomnieć, że generał ma związek z naszym regionem. Był dowódcą Grupy Dolnej Wisły w czasie wojny polsko-bolszewickiej. 15 sierpnia 1920 przyjechał do Włocławka, żeby wspomóc przygotowania do obrony miasta. W czasie II wojny światowej trafił do Wielkiej Brytanii. Zmarł w Szkocji, jak wielu polskich bohaterów w osamotnieniu i zapomnieniu. Wśród zaproszonych na uroczystości gości znalazła się także delegacja brazylijskiej Polonii ze sztandarem, który przeszedł z armią gen. Hallera cały szlak wyzwolenia. Nawiazaliśmy z rodakami serdeczny kontakt i ten sztandar pojawił się na naszych uroczystościach. Złożymy na niego śluby wierności Rzeczypospolitej. Co ciekawe, rotę przysięgi odczyta ostatni żyjący ułan 8. Pułku Strzelców Konnych, pan Maksymilian Kasprzak, który skończył 100 lat. Później, w Ratuszu Staromiejskim, nastąpi uroczyste spotkanie z gośćmi z całego świata, a w Książnicy Kopernikańskiej odbędzie się sesja naukowa poświęcona skomplikowanemu dziejom naszego regionu.

A po 10 stycznia?

Dokładnie tydzień później, 17 stycznia, uroczystości przeniosą się do Golubia-Dobrzynia, skąd wojska polskie rozpoczęły marsz ku Bałtykowi. Stuosobowa grupa rekonstrukcyjna, w uszytych specjalnie na tę okazję mundurach, odtworzy moment przekroczenia przez „Błękitną Armię” dawnej niemiecko-rosyjskiej granicy na Drwęcy.

Kolejne wydarzenia będą następowały po sobie, czasami też będą się odbywać równolegle. Potrważą do połowy roku, kiedy to planujemy wielkie plenerowe koncerty symfoniczne, podczas których zostaną wykonane utwory specjalnie skomponowane na nasz jubileusz. Nie zabraknie też imprez sportowych. Planujemy sztafetę do Pucka i bieg „100 kilometrów na stulecie”, aby 10 lutego wspólnie uczestniczyć w uroczystościach upamiętniających zaślubiny Polski z morzem.

Wraz z historykami i artystami przygotowaliśmy mnóstwo publikacji, książek, reprintów pozycji sprzed 100 lat, specjalny kalendarz, a także plakaty i bilbordy z logotypem naszego jubileuszu.

Wracając do naszej stuletniej historii, jaką refleksją Pan Marszałek się z nami podzieli?

Najważniejszy jest fakt, że wraz z ukształtowaniem się nowych granic Polski utrwalił się polski charakter

Pomorza, które zawsze było multikulturowe i wielonarodowościowe. Druga Rzeczpospolita kontynuowała tę tradycję, dbając jednocześnie o przywrócenie wielu miejscom ich historycznej tożsamości. O historii musimy pamiętać, ale na szczęście dzisiaj możemy swobodnie kształtować swoją przyszłość. Z nikim nie musimy walczyć, nikt nam niczego nie narzuca, mamy własne województwo... To nieprawdopodobna karta w historii, o której przed stu laty można było jedynie pomarzyć. Dlatego winniśmy oddawać hołd i wspominać naszych bohaterów. Żebyśmy nie byli zarozumiali w tym, co dzisiaj robimy. My o wolność już nie musimy walczyć. Powinniśmy za to o nią dbać, bo ofiarowali nam ją – płacąc bardzo wysoką cenę – nasi przodkowie.

Czego życzy Pan Marszałek regionowi?

Życmy sobie, żebyśmy żyli w pokoju, aby nie trzeba było walczyć zbrojnie i składać życia w ofierze, żeby wolność, którą mamy, trwała, abyśmy mogli nasz region czynić jeszcze lepszym, pamiętając, że dobrą przyszłość buduje się tylko na solidnych fundamentach. Czyli z poszanowaniem dziedzictwa materialnego, kulturowego, duchowego i przyrodniczego. Zachowanie tych wartości to wyzwanie dla nas i następnych pokoleń.

A na koniec życzę regionowi takiej gospodarności i roztropności, jaka zawsze cechowała Polaków na Pomorzu i Kujawach.

Od 2006 r. Pan Marszałek wpisuje się w stuletnią historię regionu. Przeważa дума, radość czy brzemień odpowiedzialności?

To tylko trochę więcej niż dekada! Ale jest widoczna już ta „cegółka”, oczywiście nie tylko moja, ale wszystkich mieszkańców województwa. W tym czasie dużo się zmieniło w regionie. Mam poczucie satysfakcji, ale także pokory, że mogę pełnić zaszczytny urząd marszałka, reprezentując mieszkańców naszego województwa. Każde pokolenie musi sprostać innym wymaganiom. W jakimś sensie kontynuujemy jednak dzieło naszych poprzedników. Patrzę z wielkim podziwem na Łaszewskiego, Raczkiewicza czy żołnierzy armii gen. Hallera, którzy w różnych zakątkach świata usłyszeli wezwanie, praktycznie z niebytu potrafilি wskrzesić państwo i dać mu nowe fundamenty. Do dziś przecież to na tych fundamentach budujemy nasz wspólny dom. Rzeczywiście, kiedy po latach niewoli nadszedł ów dzień, jak rycerze spod Giewontu obudzili się, powstałi i wiedzieli, co robić. Błyskawicznie zorganizowali nowoczesne państwo i wszystko działało. To jest niesamowite!

A Pan się cieszy, że właśnie tu się urodził?

Nie wyobrażam sobie innego miejsca. Może jestem sentymentalny. Pewnie jak każdy człowiek mam to swoje miejsce, które nazywamy małą ojczyzną, a jest nią po prostu ojcowizna, jedyne takie miejsce na mapie świata. Owszem, lubię podróże, ale tylko po to, żeby wracać.

ŚWIĘTUJMY RAZEM 100-LECIE NIEPODLEGŁOŚCI

Inscenizacje historyczne, koncerty, wystawy, konferencje, pikniki dla całych rodzin – tak będziemy celebrować okrągłą rocznicę powrotu Pomorza i Kujaw Zachodnich do Wolnej Polski. Świętowanie zacznie się 10 stycznia.

Zobacz, jakie atrakcje czekają na mieszkańców województwa!

KALENDARZ OBCHODÓW 100. ROCZNICY POWROTU POMORZA I KUJAW DO WOLNEJ POLSKI

WYDARZENIA ORGANIZOWANE PRZEZ SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA W STYCZNIU, LUTYM I MARCU

■ Toruń ■ Bydgoszcz ■ Golub-Dobrzyń

Uroczystości objęte Patronatem Narodowym Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy

10 STYCZNIA

■ Złożenie kwiatów przez harcerzy w miejscach pamięci nawiązujących do powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski
Na terenie całego województwa
godz. 9.00

■ Złożenie kwiatów pod Pomnikiem Pamięci Ofiar Zbrodni Pomorskiej 1939 oraz pomnikiem gen. J. Hallera
Toruń, ul. Uniwersytecka / ul. Dąbrowskiego
oraz pl. Św. Katarzyny
godz. 9.00

■ Uroczysta msza św. dziękczynna w intencji Ojczyzny
Toruń, Bazylika katedralna św. Jana Chrzciciela
i św. Jana Ewangelisty, ul. Żeglarska 16
godz. 10.00

■ Odsłonięcie tablicy pamiątkowej na historycznej siedzibie wojewodów pomorskich
Toruń, Collegium Maius UMK, ul. Fosa Staromiejska 3
godz. 11.30

■ Uroczysta Sesja Sejmików Województw Kujawsko-Pomorskiego i Pomorskiego (wydarzeniu towarzyszyć będzie wystawa okolicznościowa)
Toruń, Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego, pl. Teatralny 2
godz. 12.00

■ Wielkie czytanie epopei narodowej „Pan Tadeusz” w wykonaniu aktorów Teatru Polskiego w Wilnie
Toruń, Pałac Dąbskich, ul. Żeglarska 8
godz. 12.00

■ Konferencja naukowa „Powrót Pomorza do Polski 1920-2020” (konferencji towarzyszyć będzie wystawa planszowa kartografii ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej)
Toruń, Książnica Kopernikańska, ul. Słowackiego 8
godz. 16.00

■ Koncert w 100-lecie powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski (obowiązują zaproszenia)
Bydgoszcz, Filharmonia Pomorska
im. Ignacego Jana Paderewskiego, ul. Andrzeja Szwalbego 6
godz. 19.00

17 STYCZNIA

■ Konferencja naukowa pt. „100-lecie powrotu Golubia do Ojczyzny: od wolności do niepodległości”
Urząd Miasta Golubia-Dobrzynia, pl. Tysiąclecia 25
godz. 9.30

■ Marsz dla Niepodległej – manifestacja patriotyczna (podczas marszu nastąpi wspólne złożenie wieńca pod pomnikiem z tablicą pamięci J. Piłsudskiego)
Rozpoczęcie pochodu pod Urzędem Miasta Golubia-Dobrzynia
godz. 11.00

■ Przekroczenie Drwęc – symboliczne otwarcie Bramy Pomorza dla wojsk gen. Józefa Hallera (inscenizacja powitania „Błękitnej Armii” przez mieszkańców)
Golub-Dobrzyń, most przy ul. 17 Stycznia
godz. 11.15

■ Uroczystość wojskowa
Golubski Rynek
godz. 11.45

■ Piknik historyczny „Moja Niepodległa”
Zamek Golubski, ul. PTTK 13
godz. 13.30–15.00

■ Inscenizacja historyczna pt. „Żołnierze Hallera. Z Francji ku wolnej Polsce”
Zamek Golubski, ul. PTTK 13
godz. 14.30

17-31 STYCZNIA

■ Wystawa „Sto lat u siebie. Zabytki piśmiennictwa polskiego w zbiorach bydgoskiej książnicy”
Bydgoszcz, Sala Wystawowa Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy, ul. Stary Rynek 24
Otwarcie wystawy 17 stycznia o godz. 12.00

17-29 LUTEGO

■ Wystawa „Setna rocznica powrotu do Macierzy”
Bydgoszcz, Wypożyczalnia główna Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. W. Bełzy, ul. Stary Rynek 24

Wystawa dostępna w godzinach otwarcia biblioteki

20 STYCZNIA

■ Odsłonięcie tablic upamiętniających Ojców Niepodległości, którzy gościli w Bydgoszczy: J. Piłsudski, R. Dmowski, W. Korfanty, J. Haller
Bydgoszcz, cztery lokalizacje:
– Hotel Pod Orłem, ul. Gdańska 14
– Kujawsko-Pomorski Urząd Wojewódzki, ul. Jagiellońska 3
– Kujawsko-Pomorskie Centrum Edukacji Nauczycieli, ul. Jagiellońska 9
– Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera, ul. Jagiellońska 13
godz. 10.00–12.00

■ Koncert pt. „Tryptyk Niepodległa” organizowany we współpracy z IPN (wstęp za okazaniem bezpłatnej wejściówki)
Bydgoszcz, Sala Manru w Operze Nova, ul. Focha 5
godz. 19.00

22 STYCZNIA

■ Odsłonięcie tablicy upamiętniającej postać gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego, połączone z wykładem prof. Janusza Kutty pn. „Generał J. Dowbor-Muśnicki (1867–1937), wódz Powstańców Wielkopolskich, głównodowodzący Armii Polskiej”
Bydgoszcz, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy, ul. Stary Rynek 24
godz. 11.00

7-10 LUTEGO

■ Sztafeta biegowa Bydgoszcz/Toruń – Puck z okazji 100. rocznicy powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski

7 lutego, godz. 9.00:

– Bydgoszcz (start z Rynku w Fordonie) – Unisław – Warlubie
– Toruń (start z placu przy Urzędzie Marszałkowskim)
– Unisław – Warlubie

8 lutego: – Warlubie – Pruszcz Gdański

9 lutego: – Pruszcz Gdański – Puck

10 lutego, godz. 10.00:

– uroczyste wbiegnięcie na Stary Rynek w Pucku

14 MARCA

■ Bieg sztafetowy „100 kilometrów na 100-lecie powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski”
Golub-Dobrzyń, Inowrocław, Brodnica, Tuchola
godz. 11.00

Partnerem wydania jest
Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego

**KOMITET PROGRAMOWY
OBCHODÓW 100. ROCZNICY
POWROTU POMORZA I KUJAW
DO WOLNEJ POLSKI
POWOŁANY PRZEZ
MARSZAŁKA WOJEWÓDZTWA
W DNIU 18 PAŹDZIERNIKA 2019 R.:**

- **prof. dr hab. Krzysztof Mikulski**
– dyrektor Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (przewodniczący)
- **prof. dr hab. Jarosław Kłaczek**
– Katedra Historii XIX-XX wieku i Historii Najnowszej w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK
- **dr hab. Marek Zieliński**
– Instytut Historii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
- **dr Władysław Kubiak**
– Włocławskie Towarzystwo Naukowe
- **prof. dr hab. Mirosław Golon**
– dyrektor Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku
- **dr hab. Przemysław Olstowski**
– kierownik Pracowni Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk
- **Danetta Ryszkowska-Mirowska**
– dyrektor Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu
- **Ewa Stelmachowska**
– dyrektor Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bezy w Bydgoszczy
- **Eugeniusz Borodij**
– dyrektor Archiwum Państwowego w Bydgoszczy
- **Beata Herdżin**
– dyrektor Archiwum Państwowego w Toruniu
- **dr Marek Rubnikowicz**
– dyrektor Muzeum Okręgowego w Toruniu
- **Piotr Nowakowski**
– dyrektor Muzeum Ziemi Włocławskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku
- **Wioletta Pacuszka**
– dyrektor Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu
- **Wojciech Bartoszek**
– dyrektor Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy
- **prof. dr hab. Wojciech Polak**
– przewodniczący Kolegium IPN
- **Jan Wyrowiński**
– Prezes Zarządu Głównego Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego
- **dr hab. Tomasz Łaszkiwicz**
– prezes oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Inowrocławiu
- **Beata Sawińska**
– dyrektor Gabinetu Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego
- **Łukasz Walkusz**
– dyrektor Departamentu Organizacyjnego i p.o. dyrektora Departamentu Promocji w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Kujawsko-Pomorskiego
- **Jerzy Janczarski**
– dyrektor Departamentu Kultury i Edukacji w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Kujawsko-Pomorskiego

WYDARZENIA ORGANIZOWANE PRZEZ:

TORUŃ

Uroczystości objęte Patronatem Narodowym Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy

16 STYCZNIA

- Uroczysta sesja Rady Miasta Torunia Ratusz Staromiejski, Rynek Staromiejski 1 godz. 16.00

17 STYCZNIA

- Konferencja naukowa poświęcona odzyskaniu przez Toruń niepodległości pt. „Powrót Torunia do Wolnej Polski” Ratusz Staromiejski, Rynek Staromiejski 1 godz. 12.00

- Otwarcie wystawy „Toruń 100 lat Niepodległy! Z miłości ku ojczyźnie” Ratusz Staromiejski, Rynek Staromiejski 1 godz. 17.00

18 STYCZNIA

- Wielki Quiz wiedzy o Toruniu Centrum Kultury Dwór Artusa, Rynek Staromiejski godz. 12.00

- „Halleriada” – piknik historyczny Rynek Staromiejski godz. 12.00–13.30

- Rekonstrukcja powitania polskich żołnierzy przy Dworcu Miasto, przemarsz ulicami Starego Miasta na Rynek Staromiejski Plac 18 Stycznia godz. 14.00

- Uroczystość patriotyczna z okazji 100. rocznicy powrotu Torunia do Wolnej Polski Rynek Staromiejski ok. godz. 15.00

- Msza św. w intencji miasta i jego mieszkańców Toruń, Bazylika katedralna św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty, ul. Żeglarska 16 godz. 16.00

19 STYCZNIA

- Koncert z okazji 100. rocznicy powrotu Torunia do Wolnej Polski przygotowany przez Toruńską Orkiestrę Symfoniczną pod batutą Macieja Sztora z udziałem Katarzyny Wilk, Martyny Pawłowskiej, Piotra Cugowskiego, Michała Szpaka, Kamila Czeszela oraz zespołu Sanacja Arena Toruń, ul. Bema 73/89 godz. 18.00

BYDGOSZCZ

18 STYCZNIA

- Otwarcie Wystawy: „Moja Rodzina, Moje Miasto na historycznej fotografii” Most Staromiejski godz. 12.00

- Symboliczne nadanie imienia Dębowi Stulecia Powrotu Bydgoszczy do Polski Aleja Ossolińskich godz. 13.00

19 STYCZNIA

- Inscenizacja historyczna Stary Rynek godz. 14.00

- Zabawa taneczna w stylu lat 20. Barka Lemara, ul. Spichlerna 1 godz. 16.00

20 STYCZNIA

- Konferencja naukowa „Na drodze do Niepodległości. Bydgoszcz w latach 1914-1920” – część 1 Sala sesyjna Urzędu Miasta, ul. Jezuicka 1 godz. 9.30

- Msza św. w intencji Ojczyzny Katedra św. Marcina i Mikołaja, ul. Farna 2 godz. 12.00

- Oficjalne obchody z ceremoniałem wojskowym Stary Rynek godz. 13.00

- Wernisaż jubileuszowy „Ku Wolności. Bydgoszcz 1914–1920” Spichrzenad Brdą – Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego, ul. Grodzka 7–11 godz. 17.00–18.00

21 STYCZNIA

- Konferencja naukowa „Na drodze do Niepodległości. Bydgoszcz w latach 1914-1920” – część 2 Aula Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, ul. Szymanowskiego 3 godz. 9.30

Orkiestra Wojska Polskiego w Bydgoszczy, 1920 r.

fot. Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy

GRUDZIĄDZ

19 STYCZNIA

- Koncert „Wolność zapisana w nutach” w wykonaniu grudziądzkich chórów Bazylika św. Mikołaja, ul. Kościelna 1 godz. 15.00

22 STYCZNIA

- Spektakl historyczny dla młodzieży pt. „Grudziądz – miasto moje, a w nim najpiękniejszy mój świat, najpiękniejsze dni” w wykonaniu uczniów I Liceum Ogólnokształcącego Teatr, ul. Teatralna 1 godz. 12.00

23 STYCZNIA

- Msza św. z asystą honorową Wojska Polskiego Bazylika św. Mikołaja, ul. Kościelna 1 godz. 10.00

- Błękitny przemarsz dzieci, młodzieży i mieszkańców na trasie: pomnik hallerczyków – pomnik Wiktora Kulerskiego – pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego – Rynek Plac przed Starostwem Powiatowym, ul. Małomłyńska 1 godz. 11.30

- Inscenizacja historyczna – rekonstrukcja wydarzeń z 23 stycznia 1920 roku w wykonaniu rekonstruktorów wojsk polskich i pruskich z epoki Rynek godz. 12.15

- Oficjalne obchody z ceremoniałem wojskowym Rynek godz. 12.45

- Godziński Piano Duo – Koncert na dwa fortepiany z okazji 100-lecia powrotu Grudziądza do Macierzy Teatr, ul. Teatralna 1 godz. 18.00

24 STYCZNIA

- Otwarcie wystawy „Powrót Grudziądza do macierzy. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości” połączone z promocją XXVII tomu „Rocznika Grudziądzkiego”, zawierającego materiały pokonferencyjne „Dylematy przełomu. Grudziądz i okolice w pierwszych latach niepodległości” Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi, ul. Wodna 3–5 godz. 17.00

28 LUTEGO

- Wykład „Odzyskanie niepodległości w Grudziądzu w 1920 roku” Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi, ul. Wodna 3–5 godz. 17.00

Partnerem wydania jest
Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego

KALENDARZ OBCHODÓW 100. ROCZNICY POWROTU POMORZA I KUJAW DO WOLNEJ POLSKI

Program powstał na podstawie materiałów przesłanych przez lokalne samorządy.

Gniewkowo

17 STYCZNIA

■ Koncert Fabryka Sztuki „Paderewski All inclusive” – przedstawienie słowno-muzyczne poświęcone twórczości I. J. Paderewskiego
sala koncertowa MGOKSiR
godz. 18.00

■ Oficjalne rozpoczęcie obchodów i pokaz fajerwerków
Rynek
godz. 20.00

■ Koncert Gosi Andrzejewskiej
klub GramOffOn
godz. 20.30

18 STYCZNIA

■ II Bieg Powstańczy na 5 km
start przy rondzie Żołnierzy Wyklętych
godz. 10.00

■ Panel dyskusyjny o Niepodległej z udziałem prof. Wojciecha Polaka, Wojciecha Prusowskiego i Michała Guślakowa
sala koncertowa MGOKSiR
godz. 16.00

19 STYCZNIA

■ Złożenie kwiatów pod pomnikiem plutonowego Gerharda Pająkowskiego, przemarsz z orkiestrą ulicami miasta do kościoła św. Mikołaja i św. Konstancji
ul. Powstańców Wielkopolskich
godz. 11.00

■ Msza św. pod przewodnictwem Prymasa Polski Abpa Wojciecha Polaka z udziałem władz państwowych i samorządowych
kościół p.w. św. Mikołaja i św. Konstancji
godz. 12.00

Brodnica

17 STYCZNIA

■ Msza św. w intencji Małej Ojczyzny
kościół farny w Brodnicy
godz. 9.30

■ Oficjalna uroczystość z okazji 100. rocznicy Powrotu Brodnicy do Macierzy
Brodnicki Dom Kultury
(wstęp za okazaniem zaproszenia)
godz. 11.00

■ Złożenie kwiatów, uroczystość z udziałem Kompanii Honorowej, przemarsz uczestników uroczystości na Duży Rynek w asyście Orkiestry Wojskowej z Bydgoszczy przy Pomniku Wdzięczności, ul. 3 Maja
godz. 16.45

■ Uroczysty capstrzyk i apel pamięci z okazji 100. rocznicy Powrotu Brodnicy do Macierzy
Duży Rynek
godz. 17.00

18 STYCZNIA

■ Spotkanie mieszkańców Brodnicy w dniu 100. rocznicy Powrotu Brodnicy do Macierzy
Duży Rynek
godz. 11.00

■ Rozpoczęcie gry miejskiej „Z kart historii Brodnicy”
Duży Rynek
godz. 12.00

18 LUTEGO

■ Sesja popularnonaukowa „Powrót Brodnicy po 100 latach do Macierzy”
Sala Wielka Pałacu Anny Wazówny
godz. 17.30

KOWALEWO POMORSKIE

19 STYCZNIA

■ Uroczysta msza św.
kościół pw. św. Mikołaja Biskupa
godz. 12.00

■ Odświeżenie tablicy upamiętniającej powitanie wojsk gen. J. Hallera
Rynek
godz. 12.00

■ Uroczysta sesja Rady Miejskiej
MGOK
godz. 14.00

■ Koncert artystów Operetki Poznańskiej
MGOK (darmowe wejściówki do odbioru w MGOK)
godz. 17.00

Wąbrzeźno

18 STYCZNIA

■ „Śladami wydarzeń 20 stycznia 1920 r.” – spacer po Wąbrzeźnie, przewodnik Paweł Becker
Wąbrzeski Dom Kultury, ul. Wolności 47
godz. 15.00

19 STYCZNIA

■ Złożenie kwiatów pod tablicą Towarzystwa Gimnastycznego Sokół
ul. Górna 13
godz. 9.45

■ Uroczysta Msza św. w intencji mieszkańców Wąbrzeźna
Kościół pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza
godz. 10.00

20 STYCZNIA

■ Rekonstrukcja wydarzeń z 20 stycznia 1920 r.
Przemarsz grupy rekonstrukcyjnej
Start z ul. 1 Maja na Plac Jana Pawła II
godz. 11.00

■ Uroczystość inaugurująca odzyskanie niepodległości
Plac Jana Pawła II
godz. 12.00

■ Okolicznościowa sesja Rady Miasta Wąbrzeźno
Wąbrzeski Dom Kultury,
ul. Wolności 47
godz. 16.00

■ Występ chóru Cantate Domino, odczyt Pawła Beckera, koncert Jacka Beszczyńskiego
Wąbrzeski Dom Kultury, ul. Wolności 47
godz. 17.00

24 STYCZNIA

■ Recital Joanny Aleksandrowicz
Wąbrzeski Dom Kultury,
ul. Wolności 47
godz. 17.00

Nakło

19 STYCZNIA

■ Wystawa „Twórcy nakielskiej Niepodległości”
wieża widokowa w parku Jana III Sobieskiego
godz. 13.00

■ Koleżeński Bieg Pamięci 1920-2020
Trasa: początek i koniec ul. Hallera 25
godz. 13.30

20 STYCZNIA

■ Obchody 100-lecia powrotu
Nakła nad Notecią do Macierzy
ul. Hallera
godz. 11.30

Chełmno

22 STYCZNIA

■ 100. rocznica wkroczenia do Chełmna wojsk gen. Hallera.
Chełmno wraca do Wolnej Polski
plac przy Grobie Nieznanego Żołnierza, ul. Dworcowa
godz. 15.30

Świecie

8 LUTEGO

■ Wykład Tomasza Nikłasa „Rozpostarł skrzydła Orzeł Biały nie tylko nad ziemią polską, ale nad morzem polskim”
Izba Regionalna Ziemi Świeckiej, ul. Kopernika 2
godz. 17.00

10 LUTEGO

■ Wernisaż wystawy planszowej „Drogi do Niepodległej. Pomorze/Świecie nad Wisłą w latach 1918-1920”
Izba Regionalna Ziemi Świeckiej, ul. Kopernika 2
godz. 17.00

Tuchola

10 STYCZNIA

■ Wernisaż wystawy zdjęć i pocztówek z okresu powrotu Tucholi do Polski ze zbiorów Zenona Wędzickiego pt. „Jesteś”
Tucholski Ośrodek Kultury
godz. 17.00

24 STYCZNIA

■ Koncert „Tobie Tucholo”
Tucholski Ośrodek Kultury
godz. 17.00

29 STYCZNIA

■ Główne uroczystości z okazji 100-lecia powrotu Tucholi do Polski:
– msza św. w kościele pw. św. Bartłomieja
– uroczystości przy pomniku Mauzoleum Pomordowanych w Rudzkim Moście
– uroczysta sesja Rady Miejskiej
godz. 12.00

PATRZYMY W PRZYSZŁOŚĆ

Rozmowa z Elżbietą Piniewską, przewodniczącą Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Obchodzimy setną rocznicę powrotu Kujaw i Pomorza do Macierzy. Czy ma Pani jakieś osobiste wspomnienia, refleksje związane z tym faktem?

Dziadek mojego męża, Antoni Kurant, mieszkawiec Trłaga spod Janikowa, brał udział w powstaniu wielkopolskim. W latach 70. ubiegłego wieku został awansowany na stopień podporucznika rezerwy i odznaczony Wielkopolskim Krzyżem Powstańcym. Myślę, że w wielu rodzinach na Pomorzu i Kujawach takie patriotyczne pamiątki są powodem dumy. Pozwalają zupełnie inaczej i szerzej spojrzeć na historię regionu oraz Polski. Dlatego dla mnie ta rocznica ma również wymiar indywidualny i osobisty.

A w wymiarze sejmiku?

Na ostatniej sesji sejmik przyjął stanowisko, odnoszące się do stułetniej rocznicy powrotu Pomorza i części Kujaw Zachodnich do Macierzy.

Zapowiadana jest również ważna sesja, która odbędzie się 10 stycznia.

Sesja zainauguruje obchody 100. rocznicy powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski. Bardzo się cieszę, że będę mogła w niej uczestniczyć. Istotne jest to, że przyjadą do nas przedstawiciele województwa pomorskiego i razem będziemy tę wielką rocznicę przeżywać. Najbardziej emocjonującym punktem programu będzie odnowienie ślubów wierności Ojczyźnie. Potrzeba nam takich chwil, by przekazywać opinii społecznej nie tylko określoną dozę emocji i refleksji, lecz także wiedzy historycznej, edukacji.

Edukacja jest bardzo ważna. Pani, jako nauczycielka z tytułem honorowym profesora oświaty, szczególnie docenia tę kwestię.

Z troską myślę o młodym pokoleniu, bo jeżeli nie przekażemy mu wiedzy i wartości, to rzeczywiście będziemy odpowiedzialni za to, że stanie się bardziej kosmopolityczne niż patriotyczne. Młodzi ludzie powinni być obywatelami świata, którzy mają świadomość swoich korzeni. Dlatego każdą sytuację trzeba wykorzystywać, by młodzież inspirować. Czasami wydaje mi się, że nasz język nie do końca jest właściwy, trafny, może jest zbyt patetyczny, oficjalny, może zbyt przesiąknięty martyrologią...

...romantyzmem?

Pewnie tak. Na co dzień pracuję z młodzieżą, wiem, że trzeba do niej mówić jej językiem. Dlatego bardzo się cieszę, że jedną z inicjatyw jest

wydanie komiksu. Ta forma ma szansę trafić do świadomości młodych ludzi, tak jak stało się w przypadku komiksu poświęconego Edwardowi Stachurze.

Dotarciu do młodych przyświeca również idea powołania sejmiku młodzieży?

Muszę wspomnieć pewną sytuację. Dwa lata temu zostałam zaproszona na spotkanie z młodzieżą w II LO im. Marii Konopnickiej w Inowrocławiu, w którym działa Klub Europejski. Jedną z uczestniczek zapytała, dlaczego nie ma w województwie sejmiku młodzieżowego? Poczułam się przez nią zobligowana, żeby na sesji złożyć interpelację w tej sprawie. Ale niestety było to już pod koniec kadencji i trudno było wypracować plan działania.

Teraz chce Pani do tego wrócić?

Mam już wstępną koncepcję i przemyślane terminy. Trzeba opracować regulamin, wiedzieć, z jakiego typu problemami możemy się spotkać na etapie rekrutacji. Ważne, żebyśmy jako samorządowcy słuchali młodych ludzi, żeby oni chcieli działać, mieć realny wpływ na rozwój regionu i jego mieszkańców. Mam nadzieję, że pojawią się też buntownicy, którzy będą nie tylko prosić, a czasami wymagać i być może stawiać nas, dorosłych, w niekomfortowej sytuacji. Bardzo chciałabym, żeby wiedzieli, że rzeczywistość są w stanie podjąć dyskusję, zaproponować pomysły i wypracować sposoby ich realizacji. Przewidujemy, że pierwsza sesja sejmiku młodzieżowego odbędzie się w listopadzie.

Skuteczna edukacja związana jest z inwestycjami prowadzonymi przez samorząd.

Jestem zadowolona z systemu stypendialnego realizowanego przez samorząd województwa. Uważam, że wsparcie młodych ludzi jest niezmiernie istotne. Realizujemy siedmioletni projekt „Prymus Pomorza i Kujaw”, zwiększający szanse rozwoju uczniów uzdolnionych w zakresie przedmiotów przyrodniczych, informatycznych, języków obcych, matematyki lub przedsiębiorczości. Ale nie zapominamy też o humanistach – od 2018 r. funkcjonuje projekt „Humanisci na start”. Cieszę się, że nie różnicujemy uczniów. Dowodem na to jest kolejny system stypendialny – „Prymus zawodu Pomorza i Kujaw”. Jego celem jest indywidualizacja procesu nauczania uczniów szkół prowadzących kształcenie zawodowe. Dodam jeszcze, że łącznie stypendia otrzymało już ponad 5 tys. uczniów i wydatkowano na nie ponad 16 mln zł.

fot. Grzegorz Olkowski

Ta kwota robi wrażenie. Samorząd prowadzi także szeroko zakrojone inwestycje w podległych placówkach.

Do głównych projektów inwestycyjnych w jednostkach samorządu województwa należy m.in. modernizacja Kujawsko-Pomorskiego Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego nr 1 im. Louisa Braille'a w Bydgoszczy, najstarszej w Polsce placówki kształcącej osoby z dysfunkcją wzroku. Dzięki projektowi utworzono nowe pracownie zawodowe i zmodernizowano warsztaty. Kolejna inwestycja to adaptacja zabytkowego budynku na potrzeby przedszkola dla dzieci z niepełnosprawnościami. Inwestycje, remonty i prace modernizacyjne są z jednej strony kompleksowe, a z drugiej realizują przemysłaną ideę pomocy.

Ale to nie jedyna inwestycja?

Duże remonty przeprowadzane są też w Kujawsko-Pomorskim Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym nr 2 im. gen. Stanisława Maczka w Bydgoszczy. Koszt tej inwestycji to 11,2 mln zł, a dotacja z RPO – 7 mln zł. Zakończenie prac jest zaplanowane na wrzesień 2020 r.

Nasze inwestycje przeprowadzane są również w Kujawsko-Pomorskim Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym im. Janusza Korczaka w Toruniu, gdzie zaplanowano nadbudowę budynku internatu z przeznaczeniem na pracownię praktycznej nauki zawodu oraz remont i modernizację istniejących pracowni, budowę basenu rehabilitacyjnego, boiska oraz powiększenie sali gimnastycznej. Stanie też nowy dwukondygnacyjny budynek, w którym działać będzie przedszkole dla maluchów z niepełnosprawnościami. Koszt inwestycji to 35 922 460 zł.

To działania dotyczące młodego pokolenia, ale samorząd dba również o seniorów.

Musimy pomagać tym, którzy pomocy naprawdę potrzebują. To po prostu jest naszym obowiązkiem, nie tylko ustawowym, ale też etycznym i moralnym. Dlatego cieszy mnie m.in. dobra inicjatywa marszałkowskiego programu teleopieki domowej, opartego na branżoletkach życia. Są szczególnie ważne dla starszych osób, które mieszkają samotnie, mają problemy ze zdrowiem, nie czują się bezpiecznie. W sytuacjach zagrażających zdrowiu lub życiu mogą wezwać pomoc medyczną.

Ze zdrowiem związana jest też turystyka uzdrowiskowa. Mamy piękny Ciechocinek...

...i znany trójkąt uzdrowiskowy Ciechocinek – Inowrocław – Wieniec Zdrój. Kujawsko-Pomorskie jest jednym z liderów w dziedzinie lecznictwa uzdrowiskowego, budujemy i wzmacniamy sektor gospodarki uzdrowiskowej, który generuje miejsca pracy i zamożność lokalnych środowisk. Temu też służy kampania „Kujawsko-pomorskie konstelacje dobrych miejsc”, promująca w naszym regionie miejsca dla seniorów, którzy stanowią coraz ważniejszy segment rynku turystycznego.

Czy doświadczenie pedagogiczne pomaga Pani w pracy przewodniczącej?

I pomaga, i przeszkadza. Pomaga, bo muszę być energiczna, wiedzieć, czego chcę. W czym przeszkadza? Obawiam się, że przez wiele lat pracy pedagogicznej w moim głosie może być słychać zbyt dużą pewność siebie i subtelny „autorytaryzm”. Kiedyś przyjaciel powiedział mi: „nie nauczaj!”. Dało mi to do myślenia. W sejmiku muszę przede wszystkim słuchać i czasami umieć się przyznać, że nie na wszystkim się znam. Kluczowa, oprócz wiedzy i pewności siebie, powinna być pokora. Warto o tym pamiętać.

CODZIENNE ŻYCIE MIESZKAŃCÓW REGIONU W LATACH 1918–1920

Czy wiecie Państwo, że w Bydgoszczy można kiedyś było zjeść zupę żółwiową?
Co było modne w latach 1918–1920? **Przygotowaliśmy dla Państwa zbiór ciekawostek.**

MODA Z ŻURNALA

W charakterystyczny sposób kształtowała się ówczesna moda. U kobiet spódnica kończyła się pomiędzy połową łydki a kostką, zwracała uwagę podniesiona, ale dość luźno zaznaczona talia (z biegiem lat opadająca na biodra) oraz zwężany ku dołowi krój (stąd używane czasem określenie „beczka”). Makijaż z lat 1918–1920 nie był dyskretny czy delikatny. Dominowały mocno podkreślone oczy oraz usta.

BOGACTWO KULTUROWE

Nasz region zamieszkiwali Polacy, Niemcy i Żydzi. Pierwsi na terytorium całego regionu. W dużych miastach do początku lat 20. dominowała ludność niemiecka – szczególnie w Bydgoszczy, Grudziądzu, Toruniu. Jednak już w pierwszych latach niepodległości obszar Pomorza i Kujaw Zachodnich opuściło kilkaset tysięcy Niemców. Rejon dawnego zaboru pruskiego zamieszkiwała też liczna mniejszość żydowska. Gminy żydowskie znajdowały się m.in. w Bydgoszczy, Toruniu, Inowrocławiu, Grudziądzu, Golubiu, Brodnicy.

Zwi Hirsch Kalischer, (1795–1874), rabin toruński, pionier syjonizmu

fot. Domena publiczna

Teatr Miejski przy placu Teatralnym w Bydgoszczy, widok od ul. Jagiellońskiej

fot. Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego
w Bydgoszczy

WIECZÓR W TEATRZE

Polacy z regionu dopiero od 1918 r. mogli uczęszczać nie tylko do polskich szkół, ale również do nieistniejących wcześniej polskich teatrów. Powstały w 1904 r. Teatr im. Wilama Horzycy w Toruniu do 1920 r. był sceną niemiecką, potem przejął go polski zespół. Przedstawienie „Zemsta” Fredry było pierwszą realizacją na tych deskach. Sztukę obejrzał sam ówczesny premier – Wincenty Witos. Podobnie po 1920 r. polskim stał się Teatr Miejski w Bydgoszczy, który zgromadził zespół takich sław, jak: Ludwik Solski, Stefan Jaracz, Hanka Ordonówna czy Mieczysław Ćwikliński.

POLA NEGRI W BYDGOSZCZY

W 1920 r. Pola Negri, pochodząca z Lipna gwiazda filmowa światowego formatu, kupiła kamienicę przy ulicy Zamojskiego 8 w Bydgoszczy.

Pola Negri

fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

ZUPA ŻÓŁWOWA, CZYLI CO SERWOWAŁY ZNANE RESTAURACJE

W bydgoskich restauracjach często podawano homary, łososie, trufle, wykwintne dania z dziczyzny, a nawet zupę żółwiową. Ta ostatnia była popularna w Palast-Café przy Placu Teatralnym. Reklama jednej z restauracji głosiła, że szczególnie polecane są raki, zupa rakowa, a także „klarowna zupa żółwiowa, kura w potrawce, kalafior ze sznycel, comber barani w sosie berneńskim, bezy i kompot”.

Ogródek kawiarniany w Bydgoszczy

fot. Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego
w Bydgoszczy

WYCZYTANE W GAZETACH

„Gazeta Toruńska” informowała, że w 1918 r. w spiżarni dla głodnych przy ul. Garbarskiej w Toruniu, w domu pana Gersona, zabrakło chleba. Tymczasem pan Hozakowski oferował „wyborowe nasienie buraków pastewnych do mamoty, czerwone, białe, półcukrowe, pastewne oraz seradełę, tymotkę, koniczyne białą i czerwoną”. Na gwałt potrzebne było „drzewo olszowe, brzoźowe, lipowe, jesionowe, topolowe, drzewo okrągłe i całe parcele leśne”. Mieszkaniec Lipowej w Toruniu oferował „wszelkie reperacje przy rowerach, gramofonach, maszynach do szycia, wszelkiej broni wykonywał dobrze i szybko po umiarkowanych cenach”, a do pracy w wąbrzeskim magistracie potrzebny był urzędnik podatkowy. Warunki? „Pensja 400 marek miesięcznie. O nadeśłanie zgłoszeń z odpisem świadectw i życiorysu uprasza się. Polska mowa pożądana”.